

VU Research Portal

Fkh mezheplerinin sosyal yap perspektifinden mukayesesine giri: Said Nursi ve a'rani örnei / Inleiding tot vergelijking de rechtscholen (mazahib) vanuit sociaal structuur perspectief: voorbeeld Said Nursi en Sha'rani

Okumus, F.

published in

Köprü

2005

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Okumus, F. (2005). Fkh mezheplerinin sosyal yap perspektifinden mukayesesine giri: Said Nursi ve a'rani örnei / Inleiding tot vergelijking de rechtscholen (mazahib) vanuit sociaal structuur perspectief: voorbeeld Said Nursi en Sha'rani. *Köprü*, 89, 97-110.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

KÖPRÜ - Kış 2005 [89. Sayı]**Bilim ve Din****Fıkıh Mezheplerinin Sosyal Yapı Perspektifinden Mukayyesine Giriş
—Said Nursi ve Şa'rani Örneği—**

An Introduction to Comparison of Canonical Schools of Islamic Law (Fiqh Sects) from Social Structure Perspective - Example of Said Nursi and Sharani -

Fatih Okumuş

Dr., Rotterdam İslâm Üniversitesi, Hollanda

Giriş**Mezhep-Sosyal Yapı İlişkisi**

Fıkıh mezheplerinin farklılaşmasında usûl farkları, hadis-i şeriflerin farklı râvîlerden gelmesi gibi kaynak farkları yanında; mezhebin içerisinde teşekkül ettiği sosyal yapının da belli bir etkisi olmuştur.¹ Özellikle usûldeki çeşitlilik üzerine eski ve yeni pek çok ilmî çalışma yapılmış olmasına rağmen, mezhep-sosyal yapı ilişkisini doğrudan ele almak genellikle ihmal edilmiştir. Oysa İslam toplumlarının sosyal ve siyasal düzeni, kurumları, dinamikleri; İslam toplumunun sosyal bilimi demek olan fıkıh ilmiyle² çift yönlü bir etkileşim içinde olagelmıştır. Fıkıh mezhepleri teşekkül ederken ve yayılırken toplumdan etkilenmiş; fakat bir ölçüde de toplumu dönüştürmüştür.

Mezheplerin ortaya çıkışında ve gelişmesinde toplumsal, ekonomik ve siyâsî değişme ve gelişmelerin büyük etkisi olduğu gibi fıkıhın kurumsallaşması sırasında da bu etki devam etmiştir. Özellikle Abbasiler döneminde devlet kurumlarının yeniden yapılanması bir tür "resmi mezhep" ihtiyacını doğurmuştur. Önce, bugünkü terimlerle konuşacak olursak, tek bir mezhebi kanunlaştırmak isteyen bürokrasi, bizzat ulemanın muhalefeti sonucunda buna muvaffak olamayınca, İmam Ebu Yusuf'un (rh) (v. 183/798) "kâdi'l-kudât"lık görevini kabul etmesiyle birlikte, hiç olmazsa yargı alanında büyük ölçüde birlik sağlayabilmiştir.

Mezhepleri Birleştirme Çabaları

Tedvin döneminden, hatta daha öncesinden itibaren farklı fikhî görüşleri birleştirme düşüncesi, yönetici ve bürokrat seçkinler tarafından, zaman zaman öne sürülmüş; fakat her defasında, ulemanın muhalefeti ve bu işe yanaşmaması sebebiyle hiçbir zaman gerçekleşmemiştir.

Ünlü edip ve bürokrat İbn Mukaffa' (v. 142/759), Risâletü's-Sahâbe adlı lâyihasında mezheplerin birleştirilmesi ve bütün bir İslâm ülkesi için tek bir kanun kodunun benimsenmesinin gerekliliğini beliğ bir üslupla savunmuş; fakat bu teklif, halife tarafından bu işi yapmak üzere görevlendirilmek istenen İmam Malik (rh) (v. 179/795) tarafından defalarca reddedilmiştir. İbn Mukaffa' bir şehirde haram sayılan bir şeyin bir başka şehirde helal sayıldığını, İslam ülkesinin bir yerinde namazı bozduğu kabul edilen bir şeyin bir başka bölgede namaza zarar vermediğini, bunun kaosa yol açtığını belirtmişti. İmam Malik (rh) ise, Şam'da el-Evzaî'nin (v. 157/774) bulunduğu, diğer şehirlerin de kendi âlimleri olduğuna; Irak halkının ise zaten Malik'in sözüne kulak vermeyeceklerine dikkat çekerek, insanların tek bir kitap ve tek bir fetva üzerinde birleştirilmeleri fikrine şiddetle karşı çıkmıştır. (el-İntika, s. 80,81)

Aradan yüzlerce yıl geçtikten sonra, yirminci asrın başında İslâm birliği fikrinin öncülüğünü yapanlardan Ezher Şeyhi İmam Muhammed Abduh (v. 1905) ise mezheplerin ikiye indirilmesi fikrini ortaya atmıştır. Bu yaklaşım, görüş ayrılıklarını

ortadan kaldırmak mümkün olmadığına göre, azaltmaya çalışmanın daha gerçekçi olacağı tezine istinat etmektedir.

Said Nursi'nin de Abduh'a yakın bir çizgide olduğu görülmektedir. Nursi, insanlığın aklının tekâmül edip üniversite öğrencileri gibi olması halinde mezheplerin birleşebileceğine işaret etmekle birlikte, bunun sadece teorik olarak mümkün olduğunu, realitede karşılığının bulunmadığını da ilave etmektedir. (Sözler, s. 447)

Mezheplerin toplumsal yapı ile ilişkisini incelerken bazı teorik tartışmalara da değinmek, konuyu bütünlük içinde ele almak bakımından yararlı ve işlevsel olacaktır. Bunlardan en önemli ikisi "hak taaddüt eder mi?" tartışması ve mezheplerin tayininde kaderin rolüne ilişkin görüşlerdir.

Hak, Taaddüt Eder mi?

Bir meselede hak ve doğru görüş tek midir; yoksa aynı meselede birden fazla hak ve doğru görüş bulunabilir mi? İlim tarihimiz boyunca bu ikilemin ikinci şıkkını savunanlar olduğu gibi, birinci şıkkını savunanlar da bulunmuştur.

Aynı meselede birden fazla isabetli görüşün bulunabileceğini savunanlara göre "Her müçtehit isabetlidir; her mezhep haktır; müçtehit âlimlerin görüş ve fetvaları, birbirlerine aykırı bile olsa, her birinin görüşü ve fetvası Allah'ın rızasına uygundur." Bu yaklaşım "musavvibe"³ mesleği olarak isimlendirilir.

Hak görüşün tek olduğunu savunanlara göre ise, "Bir meselede farklı içtihatlar sahip müçtehitlerden sadece birisi doğruyu bulmuş ve isabet etmiştir; diğerleri yanılmışlardır. İctihat ettikleri için sevap kazanırlar; ancak görüşleri hak değildir. Onların görüşlerini sadece hüsnüzan ve saygı sebebiyle taklit etmek caiz olmaz. Bir meseledeki farklı mezheplerden yalnızca birisi Allah'ın rızasına uygundur, diğerleri uygun değildir; dolayısıyla batıldır." Bu yaklaşım ise "muhattie" mesleği olarak isimlendirilir.⁴

Said Nursi, "musavvibe" mesleğini benimsemiş ve yine bu mesleği benimseyip bu konuda fıkıhın bütün bablarını kapsayan bir eser telif etmiş bulunan fakih ve mutasavvıf Şa'rânî'yi (v. 973/1565) desteklemekte ve övmektedir. (Sözler, s. 448)

Kaderin Rolü

Bu meselede kaderin rolü konusunda da Said Nursi Şa'rânî'ye muvafakat ederek mezheplerin kaderin tayini ve tensibi olduğuna işaret etmiştir. Nursi'nin bütün külliyatı ve külliyattaki usul ve üslûbu dikkate alındığında 'kaderi hesaba katan' yaklaşımı dikkat çekici bir şekilde öne çıkmaktadır. Külliyatta 'olmuş olanda bir hikmet ve hiç olmazsa bir vecihten hayır vardır' bakış açısını siyasetten hukuka birçok alana ve meseleye tatbik etmiştir.⁵

Aynı konuda birden fazla doğrunun bulunabileceğini savunan ve her meselede kaderin rolünü hesaba katan Said Nursi'nin bu anlayışı, mezheplere bakışına da yansımıştır.

Said Nursi, bir yandan mezheplerin kaderin bir tayini olduğuna işaret ederken; diğer yandan da hakkın kişilere ve toplumlara göre taaddüt edeceğini, mezheplerin köylülük-şehirlilik gibi olgulara bağlı olarak değiştiğini, hem de her birinin hak olarak değiştiğini ileri sürmektedir. Böylece farklı değişkenlerin her birini hesaba katarak denge noktasına ulaşmak istediği söylenebilir.

Fıkıh Mezheplerinin Sosyal Yapı Perspektifinden Mukayesesi

Burada biz "sosyal yapı" perspektifini özellikle, mezheplerin teşekkül ettiği dönemde müçtehit imamların, görüşlerini oluştururken bilinen ve kitaplarda şerh edilip ortaya konan usûl kaidelerinin yanı sıra hangi sosyal verileri dikkate aldıklarını ve nasıl bir

kültürel arka plana yaslandıklarını anlamak üzere bir araç olarak öneriyoruz.

Bu konuda mezhep imamlarından rivayet edilen çok az bilgi bulunmaktadır. İmam Şafii'nin (rh) (v. 204/819J) Bağdat'tan Kahire'ye intikal ettikten sonra belli meselelerdeki görüşlerini değiştirdiği veya yeniden gözden geçirdiği bilinmektedir. İmam Ebû Yusuf (rh) ise daha önce 'mekîl' (مكيل) olan yani hacim esasına göre alınıp satılan ürünlerin, mesela buğdayın, bu konudaki örfün değişmesiyle artık 'mevzûn' (موزون) yani ağırlık esasına göre alınıp satılan ürünler olarak kabul edileceğini; buna mukabil altının da mekîl sayılabileceğini söylemiş; bu konudaki hadis-i şerîfin örfe mebnî olarak geldiğine işaret etmiştir.⁶

Mezheplerin sosyal yapı perspektifinden incelenmesinde takip edilecek en verimli metot vak'a ve mesele analizi olabilir. Aynen Hanefî Mezhebi'nin usûlünün tespitinde olduğu gibi, tek tek meselelerde verilmiş bulunan hükümlerden yola çıkılarak umumî kaidelere ulaşmaya çalışılmalıdır. Mezhepler arasında mukayese yapmak ve disiplinler arası çalışmak, özellikle tarihi verileri dikkatle incelemek bu tespiti kolaylaştıracaktır.

Yukarıda da işaret ettiğimiz üzere burada temel soru, müçtehit imamın bir fetva verirken, şer'î bir hükmü tespit ederken bildiğimiz usûl kaideleri yanında, kitaplara sistematik bir şekilde yansımamış bir kısım sosyal verileri de dikkate alıp almadığıdır.

Bu sorunun cevabını etraflıca araştırmak çalışmamızın sınırlarını aşıyorsa da, biz burada meselenin bazı temel noktalarına işaret edip, bir iki misalle konuyu izaha çalışacağız.

Said Nursi, İctihat Risâlesi namındaki Yirmi Yedinci Söz'ün Hâtimesinde "hikmet-i İlâhiyenin tensibiyle" Şafii Mezhebi'ne ittiba etmiş olanların, aynı şekilde Hanefî Mezhebi'ne uyanlara nisbetle "köylülüğe ve bedevîliğe daha yakın" olduklarını kaydeder. Nursi'ye göre mezheplerin teşekkülü ve yayılması kaderin bir tensibi ve "hikmet-i İlâhiyenin sevkî"dir. Dolayısıyla bu tensipte bir hikmet ve maslahat aranmalıdır. İslâm şeriatı, Hanefî Mezhebi namıyla şehirli ve yarı-medenî topluluklara; Şâfiî Mezhebi namıyla da köylü ve yarı-bedevî topluluklara hitap etmektedir. Buna göre, toplumun tamamen medenileşmesi ve insanlığın aklının kemâle yaklaşması halinde mezheplerin taaddüdüne de ihtiyaç kalmayacaktır. Ancak Nursi'ye göre "bu hâl-i âlem, o hale müsaade etmediği gibi, mezâhib de bir olmaz." (Sözler, s. 447)

Said Nursi Yirmi Yedinci Söz'ün Hâtime'sinde şariatların asırlara göre değişmesi ve mezheplerin taaddüdündeki hikmetleri izâh ettikten sonra Hâtime'nin hitâmında şöyle demiştir:

"İşte, denizden iki katre, sana misâl... Onlara kıyas et. Mîzan-ı Şa'rânî mîzanıyla, şariat mîzanlarını bu sûretle muvâzene edebilirsen, et." (Sözler, s. 448)

Said Nursi "Mîzân-ı Şa'rânî" ifadesiyle burada, hem Şa'ranî'nin eserini, hem de bu eserinde teklif ettiği, farklı görüşleri telif yöntemine işaret etmektedir. Konuyu Şa'ranî'nin el-Mîzân'ından tetkik ettiğimizde onun bu meselede özetle şunu söylediğini görmekteyiz:

Şer'î hükümler insanların muhtelif tabakalarının tabiatlarına uygun olarak 'muhafter' veya 'müşedded' olarak vaz' olunmuşlardır. Bir meselede üç veya daha fazla mezhep varsa, onlar da yine bu ikisinden 'mufassal' olarak gelmiştir. Müçtehit imamların her birinin mezhebi haktır ve ihtilafları ümmet için rahmettir. Mükellefler imânî ve cismî bakımından güçlü ve bu iki bakımdan zayıf olmak üzere ikiye ayrılırlar. Güçlünün ruhsata sarılması, zayıfın da azimetle amel etmesi emrolunmaz. (el-Mîzan, I/3)

Şa'rânî tek tek meseleleri ele alırken birçok yerde ihtilaflardaki "müşedded" hükümlerin seçkinler, eşraf ve ulema için; "muhafter" hükümlerinse avâm-ı nas için olduğunu belirtir.

Örnek Meseleler

Nursi, müçtehit imamların hepsinin mezheplerinin hak olduğunu ve mezheplere intisap edenlerin kaderin hikmeti gereği bu yola sevk edildiklerini söylerken Şa'rânî'ye muvafakat etmektedir. Fakat o, mezheplerin aynı meseledeki farklı görüşlerini izah ederken felsefî, tarihî ve sosyal perspektiflere de başvurmaktadır.

Meselâ örnek olarak ele aldığı Hanefî ve Şafii mezheplerinin bir iki meseledeki yaklaşımlarının mukayesesinde birinin şehirliliğe, medenîliğe daha yakın; diğerinin köylülüğe, bedevîliğe daha yakın olduğu tespitini yapar ve ihtilafların, bu perspektiften bakınca anlamlı ve tutarlı hale geldiğini gösterir.

Biz öncelikle Nursi'nin örnek mesele olarak ele aldığı üç konuyu kısaca inceleyecek, ardından da bir iki meseleyi daha buna ilave edeceğiz.

Birinci Mesele: Namazda Fatiha Suresi'nin Okunması

Şafii Mezhebi'ne göre namazda hem imamın hem de cemaatteki herkesin Fatiha okuması gerekir. Hanefîlere göre ise imamın okuduğu Fatiha cemaatin ayrıca okumasına gerek ve ihtiyaç bırakmaz. (Fethu'l-Kadir: I/ 338; el-Cassas: I/20-28)

Said Nursi bu ihtilafta "sosyal yapı"yı dikkate alarak, meseleyi "şehirlilik" perspektifinden ele almıştır. Hikmet-i İlâhiyenin tensibiyle Şafii Mezhebi'ni benimseyenlerin çoğunlukla "cemaati bir tek vücut hükmüne getiren" sosyal hayatları eksik olduğundan her birinin kendi duasını ve ihtiyacını tek tek Allah'a arz etmeleri ve özel isteklerini belirtmeleri için imamın ardında Fatiha'yı ayrı ayrı okuduklarını söyler. Şafii Mezhebi'nin yaygın olduğu muhitlere göre nispeten şehirliliğe daha yakın toplumlarca benimsenmiş Hanefi Mezhebi'nde ise yalnızca imamın okuması bu toplumların yapısına uygundur. Çünkü "bir cemaat bir şahıs hükmüne girip, bir tek adam umum nâmına söyler"; o bir kişinin sözü cemaatin sözü yerine geçer. (Sözler, s. 447)

İkinci Mesele: Necâsetten Sakınma

Fıkıh kitaplarında ayrıntısı beyan edildiği şekilde, Şafii mezhebi'ne göre, namaz kılacak kimsenin vücudunda veya elbisesinde az bir necâset olsa namazına manidir. Hanefi Mezhebine göre ise katı necis maddelerde 1 dirhemi (3.5 gram) ve sıvılarda el ayası kadar bir alanı aşmayan necasete hoşgörü ile bakılmıştır. Vücuduna veya elbisesine kan bulaşan kimse ile ilgili İmam Şafii'nin (rh) Irak'ta iken verdiği fetvasının da Hanefîlerinkiyle aynı oluşu; Mısır'a gittiği zaman verdiği fetvada (mezheb-i cedit'te) az da olsa yıkanmasını şart koşması manidardır. (el-Mizan: I/107)

Nursi, bu ihtilaflı da aynı bakış açısıyla yorumlar: Köyün maişet tarzının insanları necis şeylerle içli dışlı olmaya mecbur bıraktığını, bu yüzden şeriatın Şafii Mezhebi namıyla onları temizlik konusunda daha şiddetli uyarmıştır. Şehir hayatı ise köydeki mülevves şeylerin birçoğundan uzak ve insanlar giyim kuşamlarına ve temizliklerine daha ziyade düşkün olduklarından onlara da Hanefî Mezhebi namıyla ruhsat ve kolaylık yolunu göstermiştir. (Sözler, s. 447, 448)

Hanefî Mezhebi'nin yaklaşımı, özellikle Avrupa'da yaşayan Müslümanlar açısından büyük bir kolaylıktır. Çünkü her zaman ve her yerde su ile istinca etme imkânı bulmak müşkildir. Tuvalet kağıdıyla yapılan temizlik sonrasında bir dirhem necasetin kalması ise namaza mani değildir.

Üçüncü Mesele: Mess-i Nisvân ile Abdestin Bozulması

İmam Şafii'ye (rh) göre baliğ bir erkeğin, kendisine nikah düşen bir kadının tenine arada kumaş gibi bir engel olmaksızın temas etmesi abdestini bozar. İmam Ahmed ve Malik (rh) ise, abdestin bozulması için bu dokunuşun şehvetle olması şartını koşmuşlardır.

Hanefilere göre ise sadece dokunmakla abdest bozulmaz. (el-Mizan, I/111)

Said Nursi, ilk iki örnekteki yaklaşımını biraz daha derinleştirerek bu konuya da tatbik etmiştir:

"İşte, bir amele ile bir efendiyi nazara alacağız. Amele, tarz-ı maîşet itibariyle ecnebî kadınlarla ihtilâta, temasa ve bir ocak yanında oturmaya ve mülevves şeylerin içine karışmaya mübtelâ olduğundan, san'at ve maîşet itibâriyle, tabiat ve nefis-i emmâresi meydanı boş bulup tecavüz edebilir. Onun için, şariat onların hakkında, o tecavüzâta sed çekmek için, 'abdest bozulur, temas etme; namazını iptal eder, bulaşma' manevî kulağındı bir sadâ-i semâvî çınlattırır. Ammâ, o efendi, nâmuslu olmak şartıyla, âdât-ı içtimâiyesi itibâriyle, ahlâk-ı umumiye nâmına, ecnebî kadınlara temasa mübtelâ değil, mülevves şeylerle nezâfet-i medeniye nâmına kendini o kadar bulaştırmaz." (Sözler, s. 447, 448)

Nursi, burada hem mükellefin mensup olduğu toplumu hem de mesleğini, sosyal statüsünü ve hayat standartlarını dikkate almaktadır. Aynı yaklaşımı Şa'rânî'de de görüyoruz. Ele aldığı ve mizanında tarttığı ihtilaflı konuların birçoğunda mizanın bir kefesinde kalan hükümlerin alimler, eşraf ve toplum önderleri için; diğer kefesindekilerin ise avam için olduğunu belirtir.

Buraya kadar ele aldığımız örnekler Said Nursi'nin işâret ettiği ihtilaf konularıydı. Şimdi de "doğrulama" diyebileceğimiz ve "saçaklı mantık" anlayışını hatırlatan bu metodu başka örneklerle de uygulayacağız:

Dördüncü Mesele: Hilâllerin Tespiti

Hilâllerin tespitinin rüyetin, yani göz ile görmenin yanı sıra hesap ile de olup olamayacağı konusu fakihler arasında ihtilaflıdır. Bu ihtilafın her iki veçhinde de kolaylık vardır.

Birincisi köylerde, kırsal alanlarda yaşayanlar için kolay; ikincisi şehirlerde yaşayanlar için kolaydır. Günümüzün modern şehirlerinde insanları hilâli çıplak gözle görmek için zorlamak onların hayatında, Şâri'in emretmediği bir güçlûge yol açardı. Halbuki, onlar için bir rasathane kurup, orada ilmin gereklerine göre gözlem ve hesaplarını yapıp, sonra da şer'-i şerifin ahkâm ve kavaidine göre hilâlleri tespit etmek çok daha kolay, dakik ve gönüllere inşirah vericidir. Böyle müesseseler kurmalarını bedevi toplumlardan istemek ise onlara meşakkat verirdi.

Beşinci Mesele: Nikâh Şahitliği

İmam Şafii ve Ahmed'in (rh) mezheplerine göre nikâhta iki adil erkek şahidin bulunması şarttır. Ebu Hanife (rh) ise mâlî konulara kıyas ederek bir erkek iki kadın şahidi ve nikâh şahitliğinden maksadın aleniyetin sağlanması olduğu illetine dayanarak da adalet vasfını taşımayan iki "fasık"ın şahitliğini de kabul etmektedir. (el-Mizan: II/118)

Birinci görüş "müşedded", ikincisi "muhafter"tir. Birincisi kapalı toplumlarda, ikincisi büyük şehirlerde ve kozmopolit toplumlarda maslahata daha uygundur.

Üç mezhebe göre, Müslüman bir erkek zimmî bir hanımla evlenecek olsa iki Müslüman şahit gereklidir. Ebu Hanife'ye (rh) göre iki zimmî şahit de yeterlidir. İkinci görüş günümüzde gittikçe sayıları artan "çok kültürlü" şehirler için kolaylaştırıcı bir hükümdür.

Altıncı Mesele: Savaşta gayrimüslimlerden yararlanma ve onları destekleme

İmam Malik ve Ahmed'e (rh) göre harbîlere karşı savaşta müşriklerden yararlanılmaz

ve onların kendi düşmanlarına karşı askerî destek verilemez. Malik (rh), müşriklerin Müslümanlara hizmetçi olarak orduda bulunmalarını istisna etmiştir.

Ebu Hanife'ye (rh) göre ise, hem müşriklerden yararlanmak, hem de onlara yardım etmek mutlak olarak caizdir. Ancak müşriklerin güçlü olması durumunda böyle bir anlaşma yapmayı mekruh görmüştür. İmam Şafii (rh) ise böyle bir anlaşmayı ancak iki şartla tecviz etmiştir: Müslümanların çoğunluk, müşriklerin azınlık olması ve müşriklerde İslâm hakkında olumlu düşüncelerin bulunması. (el-Mizan: II/185)

İslâm medeniyetinin hâkim olduğu ve Müslüman milletlerin tarihi yapan özneler oldukları dönemlerde üç mezhebin görüşünü uygulamak mümkündür; fakat tarihin yön değiştirdiği dönemlerde çıkış yolu ancak Ebu Hanife'nin (rh) görüşüdür. Birinci dünya savaşında Osmanlı Devleti Almanya ile ittifak kurmuştur. Günümüzde de halkı Müslüman ülkeler gayrimüslim ülkelerle askeri işbirliği anlaşmaları yapmaktadır. Hatta gayrimüslim ülkelerin birçoğunun ordusunda çok sayıda Müslüman çeşitli rütbelerde görev yapmaktadır.

Yedinci Mesele: Sabah Namazının Erken ve Geç Kılınması

Şafii Mezhebi'nce sabah namazlarının erken kılınması sünnet görülmüştür. Hanefilere göre ise "isfâr" yani havanın biraz aydınlanmasını beklemek, sabah namazını son vaktine yakın kılmak sünnet kabul edilmiştir.

Birincisi ekseriya çift ve çubukla meşgul olan veya davar çobanlığı yapan köylerin halkının yaşayış tarzına daha uygundur. Onlar erkenden kalkar ve önce namazlarını edâ edip, ardından tarlaya veya davarın ardına giderler. Hatta bazen geceden yola düşüp, namazı tarlada işe başlayacakları vakit kılarlar. Erken kılmasalar, işe ve meşguliyete dalıp namazı ihmal etme veya vaktini geçirme tehlikesi vardır.

Şehirlerde ise sabah namazını güneşin doğmasına yakın kılmak maslahata daha uygundur. İnsanlar günlük programlarını sabah namazıyla başlatabilirler. Esnaf, sabah namazının ardından dükkânını açar. İslâm şehirlerinde sabah namazı çarşının açıldığı ve ticârî hareketin başladığı saatlerdir.

Hz. Peygamber'in sünnetinde her iki mezhebin görüşünü savunmada delil alınabilecek farklı uygulamalar vardır. Sünnet'teki farklı uygulamalarından ve zaman zaman Hz. Peygamber'in aynı meseledeki farklı hükümler içeren hadis-i şeriflerinden hangisinin tercih edileceği sosyal şartlar ve toplumun ihtiyaçları tarafından belirlenebilmektedir.

Fıkıh, topluma "sistem içi" çözümler sunar. "Umumu'l-belvâ" veya "zarûret" prensibine istinat ettirilen birçok çözüm sosyal ihtiyaçların baskısının dengelenmesiyle oluşmuştur.

Elbette dinin değişmezleri vardır. Fakat "fıkıh" ilmi daha çok değişkenlerin ilmidir. İnsan çabasının, insan aklının, sosyal ihtiyaç ve taleplerin ürünüdür. Dinin dinamik yanını temsil eder.

Fıkıh ilmi, sorulara, muhatabın ihtiyacı açısından bakarak cevap verir. Muhataba bir çıkış yolu sunmaya çalışır. Bu çıkış yolunu fakih kendi hevasına ve keyfine göre sunmaz ve belirlemez. Sisteme nasıl bir soruyla giderseniz ona göre bir cevap alırsınız.

Bu, Schöredinger'in Kedisi deneyindeki ışığın parçacıklar halinde mi, yoksa dalgalar halinde mi yayılacağına önceden bilinemeyişi gibi bir durumdur. Newton evrene bir soru sormuş ve sorusunun cevabını almıştır. Aldığı cevap doğrudur. Fakat hakikatin tümü değildir. Einstein başka bir soru sormuş; o da bir cevap almıştır. Onun aldığı cevap da doğrudur. O da hakikatin tümü değildir.

Hz. Ali, "Kur'an'a sorular sorarak onu konuşturun; çünkü Kur'an kendiliğinden konuşmaz." buyurur.

Müçtehit imamlar, kendi toplumlarının sorularını Kur'an ve Sünnet'e yani dinin asıl kaynaklarına sormuşlar ve cevaplar almışlardır. Biz bu cevapların toplamına fıkıh ilmi adını veriyoruz.

Sonuç

Peygamberlerin varisleri alimler, her devirde Şeriat-ı İslâmiye'nin kendi devirlerine ve toplumlarına bakan hükümlerini aslî ve tâlî delillerden istinbat edegelmışlerdir. Zaman ve toplum dahi bir müfessir olup şer'î nasların bir veçhini tefsir ile fetvâ verdirmişlerdir. Zamanın değişmesiyle değişen ve birbirine muhalif gibi görünen bir kısım cüzî hükümler hakikatte muvafıktır. Her birisi kendi zamanı, kendi toplumu, kendi veçhi açısından bir hakikate sahiptir. Her biri nûraniyette müttehittir. Kimisi kandil gibidir, dağ başlarında çobanların önünü aydınlatır. Kimi elektrik lambası gibidir, geceleri şehir ahalisinin evlerini ve caddelerini ısıtır. Kimisi projektörler gibi büyük stadyumların gecesini gündüze çevirir. Kimi bisiklet lambası, kimisi otomobil farı gibidir. Kitap ve Sünnet ise güneş ve ay gibi hepsinin fevkinde ve hepsinin gıdası, menbaı, aslı ondadır. Ashab-ı kirâmın her biri ise yıldızlar gibi⁷ gecenin karanlığında şaşıranlara yol gösterirler.

Mezheplerin teşekkülünde sosyal yapının etkisi olmuştur. Ne var ki, bu konu bakir kalmış ve gereken ehemmiyet verilmemiştir. Konuyla ilgili çalışmalar da yok denecek kadar azdır.

Mezheplerin teşekkülünde sosyal yapının etkisi konusunda Said Nursi ve Şa'ranî gibi alimler, dikkat çekici yorumlar ortaya koymuşlar ve bazı fikhî meseleleri bu açıdan da değerlendirmişlerdir. Bunları kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Şa'ranî, Peygamber (sav) varisleri olmaları sıfatıyla, müçtehit imamların ulaştıkları hükümlerin aynen Şârî'in hükmü gibi olduğundan hareket ederek onların ihtilaflarının da Şârî'in muradına muvafık olduğunu söylemiş; ulemanın birbiriyle çelişir gibi görünen görüşlerinin, önerdiği mizan (ölçü, terazi) ile değerlendirildiği takdirde çelişmediğinin görüleceğini öne sürmüştür. Said Nursi de bu ölçüyü muvafık bulmuş, mezheplerin hem de hak olarak taaddüt ettiğini belirtmiştir.

Said Nursi'nin birçok meseleye kader perspektifinden bakması ve şeriata uygun olmayan toplumsal değişimleri bile kader cihetinden bir hikmetle açıklaması sosyal yapıyı dikkate almadığı anlamına gelmez. Aksine, Risâle-i Nur derinlemesine okunduğunda sosyal yapının ve onu oluşturan cüz'î iradelerin kadere fetva verdirdikleri şeklindeki yaklaşımının açık olduğu görülecektir.

Günümüz fikhî meselelerinin doğru anlaşılıp değerlendirilmesi açısından da son derece önemli gördüğümüz bu konunun, araştırmacılar tarafından etraflıca ele alınması en büyük dileğimizdir. Bizim bu çalışmamızın, bu konuda mütevazı bir katkı olmasını temenni ediyoruz.

Öz

Bu çalışmada Yirmiyedinci Söz'ün Hâtıme'sinde işâret ve irşâd edilen, şariatlerin asırlara göre değişmesinde ve mezheplerin taaddüdündeki hikmetlerin izi sürülmeye çalışılacaktır. Nitekim Hâtıme'nin hitâmında şöyle denilmektedir: "İşte, denizden iki katre, sana misâl... Onlara kıyas et. Mîzan-ı Şa'rânî mîzanıyla, şariat mîzanlarını bu sûretle muvâzene edebilirsen, et." (Sözler, 448)

el-Mîzânü'l-Kübrâ adlı eserden de istifâdeyle, verilen misâllere daha başkaları da ilâve edilerek farklı mezhepler namıyla ortaya çıkmış olsalar dahi şer'î hükümlerin asıl ve hikmetlerinin bir, ihtilâfın görünüşte olduğu ortaya konacaktır. Bir yandan da mezheplerin teşekkülü ve yayılması ile sosyal yapının ilişkisi araştırılacaktır.

Konuya giriş sadedinde sırasıyla şu konulara temas edilecektir: Fıkıh-toplum ilişkisi,

mezhepleri birleştirme çabaları, 'hak taaddüt eder mi?' sorusu -ki Bediüzzaman bu konuda "musavvibe" mesleğini tercih etmektedir-, kaderin tayini. Bediüzzaman, mezheplerin kaderin bir tayini olduğuna işaret ediyor.

Daha sonra fıkıh mezheplerinin sosyal yapı perspektifinden mukayyesine bir giriş yapılacaktır. Konunun özelliği gereği bu bölümde bol örnek verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Şeriat, mezhep, sosyal yapı, fıkıh, toplum, hak

Abstract

In this work, I try to trace the divine reasons (hiqmat) behind the change of Sharias according to the centuries and the abundance of sects as indicated and guided in the Conclusion of The Twenty-Seventh Word. As a matter of fact, it is stated at the end of Conclusion that "Thus, two drops from the ocean as examples for you. Make analogies with them, and if you can, balance them on the scales of the Shari'a in this way, with the balance of Mizan-i Shâranî". (The Words, 448).

Benefiting from the work named Al-Mizan Al-Kubra, I suggest by adding some other examples to the given ones that the base and divine reasons (hiqmat) of laws of Sharia are the same even though they emerged under the name of different sects, and that the conflict is superficial. On the other hand, I also study the relation between formation and expansion of sects and social structure.

In the introduction, I mention the relationship between Fiqh and society, endeavours to merge sects, the question of the "multiplicity of truth", about which Bediuzzaman prefers the school of Musawwiba, and designation of the fate. Bediuzzaman indicates that sects are the designation of the fate.

Then, I present an introduction to comparison of Canonical Schools of Islamic Law (Fiqh Sects) from social structure perspective.

Key Words: Sharia, sect, social structure, canon law (Fiqh), society, truth

Kaynakça

KUR'AN-I KERİM

el-CASSAS, Ebubekr Ahmed bin Ali er-Râzî. Ahkâmü'l-Kur'an. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi. (5 cilt) Beyrut 1992.

GOVE, Philip Babcock (editor). Webster's Third New International Dictionary of The English Language Unabridged. Könnemann Verlagsgesellschaft MbH. Cologne (Germany) 1993 ©.

ibn ABDİLBERR, Ebu Ömer Yusuf. el-İntika fî Fedaili'l-Eimmeti's-Selâseti el-Fukaha. (Yayına haz. Abdulfettah Ebu Gudde). Dâru'l-Beşşâr el-İslâmiyye: Beyrut- Mektebu'l-Matbuât el-İslâmiyye: Halep 1417h./1197m.

ibn ABİDİN, Muhammed Emin Efendi. Mecmuatu Resâili ibn Abidin. Alemu'l-Kutub. Tarihsiz.

ibn HAZM el-Endelüsî, Ebu Muhammed Ali. el-İhkâm fî Usûli'l-Ahkâm. Mektebetu'l-Hanci. Kahire 1345 h. [1926 m.]

ibn HÜMAM, Kemalüddin Muhammed bin Abdulvahid es-Sivâsi. Şerhu Fethi'l-Kadir. (2. basım). Dâru'l-Fikr. Beyrut tarihsiz.

NURSİ, Said. Kastamonu Lâhikası. Envâr Neşriyat. İstanbul 1995.

NURSİ, Said. Mektûbât. Yeni Asya Neşriyat. İstanbul 2001.

NURSİ, Said. Sözler. Yeni Asya Neşriyat. İstanbul 2001.

ŞA'RANÎ, Abdulvehhab. el-Mîzân el-Matbaatu'l-Ezheriyye. (4. Basım, 2 cilt bir arada) Kahire 1351 h./1932 m.

ŞENTÜRK, R. İslâm Dünyasında Modernleşme ve Toplumbilim. İz Yayıncılık. İstanbul 1996.

Dipnotlar

1. Sosyal yapı (social structure) kısaca bir grup içerisinde yaşayan kişiler tarafından inşa edilen kurumsallaşmış iç ilişkiler düzeni olarak tanımlanabilecek bir sosyoloji terimidir. (Websters's) Bu çalışmamızda 'sosyal yapı'nın fıkıhı belirlediğini iddia etmiyoruz. Şârî'in genişlik bıraktığı alanda içtihatla bulunan ulemanın sözkonusu görüşlerini etkileyen unsurlardan birinin de sosyal yapıya bağlı faktörler olduğunu öne sürüyoruz.
2. "Toplum problemleri karşısında bir tavır alış tarzı" veya "toplum problemlerinin açıklanışı ve düzenlenişi konusunda tutulan bir yol ve usul" olarak fıkıh konusunda bkz. R. Şentürk, İslâm Dünyasında Modernleşme ve

Toplumbilim, İz Yayıncılık, İstanbul 1996.

3. Musavvibe: İsabet ettiren, isabetli sayan. (مَكُوبَة)

4. Muhattie: Hata ettiren, hatalı sayan. (مَحْطُوءَة)

5. Vehhabilerle ilgili yorumu, kadınların mirasta erkeklere eşit pay almasının hikmetini açıklaması, bu konudaki en bariz iki örnek olarak gösterilebilir. Vehhabilere ilişkin yorumunun en sonunda şöyle der:

"Fakat Vehhâbilerin seyyiât ve tahribâtlarıyla beraber, medâr-ı şükran bir cihetleri var ki, o çok mühimdir. Belki onların tahripkârâne olan seyyiâtlarına mukâbil o cihettir ki, onları şimdilik muvaffak ediyor. O cihet de şudur ki: Namaza çok dikkat ediyorlar. Şeriatin ahkâmına tatbîk-ı harekete çalışıyorlar. Başkaları gibi lââyedlik etmiyorlar. Güyâ dînin taassubu nâmına tecâvüz ediyorlar. Başkaları gibi dînin ehemmiyetsizliğine binâen şeâir-i dîniyeyi tahrip etmiyorlar." (Mektûbât, 28. Mektubun 6. Meselesi, s. 356)

Kadınların mirastan erkeklerle eşit mîrâs almasını hem erkekler, hem kız çocuklar yönünden 'kaderin bir hükmü' olması cihetiyle yorumlamıştır. Şeriata aykırı olan bu uygulamanın, kader cihetiyle bazı hikmetlerine işaret etmiştir. Mesela şöyle der: "Kızlar ise, gerçi başka cihetlerde kusurları çok, fakat zafiyetlerine binaen himayetkâr ve şefkatkâr ellere ziyade muhtaç bulunduklarından, hürmetlerini peder ve validelerine karşı ihtiyaçlarını hassasiyetle bir cihette ziyadeleştirdiklerinden, beşerin zâlim eliyle, kardeşlerinin kısmen haklarını, muvakkaten onlara vermeye müsaade etti." (Kastamonu Lâhikası, s. 264, 265)

6. Ebû Yusuf (rh)'in bu görüşünün mahiyeti ve yorumu için bkz. İbn Âbidîn, Resâil, c. II, s. 118 vd.

7. "Ashabım yıldızlar gibidir" hadis-i şerifini kabul etmeyen alimler vardır. Bunlardan biri olan İbn Hazm bu hadisi rivayet yönüyle kabul etmediği gibi, manasının da yanlış olduğunu savunur ve birkaç vecihten çürütmeye çalışır. Sonunda da, eğer böyle bir hadis varsa bile "ashabımın benden rivayet ettiklerine uyarırsanız hidayete ulaşırsınız" şeklinde anlaşılması gerektiğini belirtir. (el-İhkâm)